

LUSSENATT OCH LUCIA.

Vid besvarandet av denna lista, som berör seder och traditioner av mycket olika utbildning i olika delar av vårt land, bör man bemöda sig om att ge exempel på seder och bruks faktiska förekomst. "På den och den gården, i den och den byn har man ännu för så och så många år sedan brukat göra så och så" - först berättelser av sådant slag ge fullt säkra belägg. Försök så långt möjligt är att genom pålitliga sagesmäns uppgifter visa, vad som tillhör gammal folklig tradition och vad som inkommit genom herrskapsfolk, skolor, böcker, tidningar, föredrag etc.

1. Har man ansett, att Lucia-dagen (13:de dec.) har årets längsta natt? Vilken dag har annars enligt ortstraditionen den längsta natten? Uttryck för att denna natt är så lång, är längre än två vanliga nätter etc. Vad säga djuren om denna natt? Ex.: Modernatten. Kon biter tre gånger i krubban av hunger. - Lucianatten ansågs vara särskilt lång och farlig. Man tänkte på Lussefär. Någon firning förekom ej.

2. Är benämningen lilla jul använd för Luciadagen? Vilken dag är annars lilla jul? När anses julmånaden taga sin början? När anser man att solen på nytt börjar stiga upp eller att solen vänder? Ex.: Lilla julkväll.

3. Har man gått årsgång Lucia-natten? Spådom och uppenbarelser vid lusse? Ex.: Lucianatten kan man se mycket i vildmarkerna. - På lussekvällen har man slätat till askan i spisen, för att följande morgon se efter spår, antagligen gjorda av lusse-son.

4. Vilka arbeten skulle vara avslutade eller avslutas vid Lucia? Ex.: En borde ha slaktat före lusse, ty en ville ha sylta och korv till lussebeten samt talg att stöpa ljusen tidigt nog, att dessa kunne svättas över och bli torra och fasta till jul. - Till lusse borde man ha upptröskat. - Skomakare och skräddare skulle ha slutat sitt arbete.

5. Ha några arbeten då tagit sin början? Angives på annat sätt att en ny tid nu tar sin början? Ex.: Lucia-dagen skola hästarna vinterskos. - Otteordningen börjar.

6. Har slakten av julgrisen haft med Lucia-dagen (ottan) att skaffa? Ex.: Efter det lussebeten förtärts företogs här och där slakt. Grisen stacks ute, togs sedan in i köket och reddes upp. Grisen skulle slaktas om lusse, annars var det ingen julagris. - Grisen drogs in i köket, stacks och reddes upp där.

7. Vilka arbeten fingo ej utföras lussenatten eller Lucia-dagen?

Berättas om att Lusse gick omkring och vakade över att inget förbjudet arbete utfördes och ropar ned genom skorsten? Ex.: Man får inte brygga, laka, spinna eller mala. Inte mala; ty de tiderna får någonting lönligt igenom vattnen. Då måste forsar och fall gå fria och få inte vändas in uti hjulhus över skovlar och hinder. - Om man mal lussenatt så ska tomtarna dra ifrån dem allting, trodde de. - Spelar man kort lucianatten, dansar Skam under bordet. - Man får ej baka på Luciadagen.

8. Sägner om mjölnare som får kvarnen stannad lussenatt av en liten gubbe eller annat övernaturligt väsen? Ex.: Lussegubben bor i kvarndammen. Det var farligt att mala vid lusse. Lasse i Lambyn hade malt vid lusse. På hemvägen springer en liten gubbe bredvid vagnen ropande: "Lasse i Lambyn, Lasse i Lambyn".

9. Rim om lussenatten? Ex.: Om Lusse:

då ska ingen roste rinna,
ingen käring spinna,
å inga kvarnar springa. -

Lusse, lussenatt
i natt, Klabbadask.

10. Folketro om lussenattens (och Lucia-dagens) särskilda farlighet, och vad då krävdes? Lussenattens och Lucia-dagens särskilda betydelse i traditionen spåras på sina håll blott i enstaka uttryck - vilka? Ex.: Lussenatten kan en råka ut för många förvillelser. Lyktegubben och gästen ä i slagsmål med varandra. - Då man haft en orolig natt och ej fått sova, t.ex. en natt då en ko kalvat, kan man säga: jag har haft lussinatt i natt. Lucia säges dock ej ha firats här förr (Järna sn. Dal.) - Farligt gå ut utan lyse lussemorgonen. - På Lucia-dan får dom inte baka för dä brö bir int bra. Om man vid bak i allmänhet fick bröd, som inte var bra, brukade man säga: Dä här har Lussi kummi i. - Min svärmor hon togs (retades) med gubben min då han (som ogift) var ute på böjda (var på nattfrieri), särskilt då det var på förejulen, och sa han skulle akta sig, så han inte skulle komma sig ut för a Jullusse. Vad är a Jullusse för slag? Då-nt ja vet! Lussemäss sa farmor om Luciadagen. - I fall en är ute och går och råkar emot något (lussenatt) skall man varken tala eller svara, inte hälsa engång eller titta sig tebakars.

Vilka övernaturliga väsen tänkas vara i farten vid lusse? Ex.: Lusse-son tros komma in i stugan och ta folket ifall ej dörren är väl stängd. - Den onde mal på kvarnen på lussenatten. - Lussegubben skall ha det som spilles av säd. - Lussifärden. Lussefassen skulle vara namn på Lucifer, som lucianatten för sitt särskilda regemente vid vattendragen. Han har varit synlig i en hunds skepnad, stor som en häst, med eld som gläste ur mun på honom.-Du ser ut som en riktig lussifasa, säges till någon som har oredigt hår.

11. Finnas några föreställningar om att hela följen av övernaturliga väsen äro i farten under lussenatten? Har man talat om Lussefär eller Lussefärd som en flock av små varelsor som en slags "vild jakt"

liksom Vilda jakten, Hoajakten eller Odins jakt? Föreställningar om något följe som drar omkring med hästar? Har det berättats något om foder till sådana hästar?

Eller inlägger man i uttryck sådana som Lussefär, Lussefar betydelsen av ett ensamt väsen, en övernaturlig varelse, ett troll eller en djävul, som är farlig att råka ut för. Har man uppfattat Lussefär som Lucifer, det ondas furste (Djävulen).

Har man talat om lussefärssläkta, som kommer ridande genom landet?

12. Finnas några föreställningar om Lucia som stammor för de osynliga eller vittorna? Lucia som Adams första hustru? Känner man till uttryck som : Lucias släkte, Lucifers släkte. Sägner om Lucia som lättfärdig kvinna med många oäkta barn, som hon inför Frälsaren ej vill kännas vid?

13. Finnes föreställningen att Lucia kommer körande med luslasset? Har man brukat stänga dörrar till logar och lador (t.ex. med björkvidjor) för att hindra Lucia att komma och lusa ned?

Föreställningar och talesätt (skämtsamma eller allvarligt menade) om Loppepär, Loppefär, Loppeman etc., som kommer med ett lass loppor, som vältes ut där man ej lagt ett rep i förstugan? Har denna eller någon liknande tradition varit knuten till annan tid på året?

14. Har man berättat om ett helgon vid namn Lucia som skulle brännas på bål, men elden gjorde henne ingen skada, varför hon döddes med svärd. Har man berättat legenden om Lucia, i vars sköna ögon en yngling förälskat sig? Har man endast läst härom i böcker och tidningar? Finnas några sägner eller föreställningar om att Lucia botar ögonsjukdom? Någon sägen om att Lucia hjälper folket vid hungersnöd?

Rim och talesätt om Lucia? Ex.: Lucia piskar sina barn, säger man, när det piper eller för övrigt låter på något ovanligt sätt i brinnande ved.

Har man skrämt barn för Lucia? Ex.: i Härnösandstrakten fingo barnen tre dagar före jul ej vistas ute om kvällarna, ty Lucia hade makt dessa tre kvällar och kunde röva dem.

15. Kreaturen vid lusse? Föreställningar om att kreaturen den natten kunde tala? Att hornen lossnade ett slag på korna? Hur skulle husdjuren utfodras? Skulle man tala om för djuren vilken dag det var? Ex.: Kvällen mot Lussimässdag, vi sa, skulle vi alltid ge tjära och bröd och strömming åt alla kräk, som fanns inom ladugårdsväggarna. Tjären gavs i lite deg. Det var för att a Lusse inte skulle slippa åt att göra kräken något ont, utan man skulle få ha lycka med dom. Den natten (lussenatt) krävde mat. Då behövde även kreaturen mat, annars bete dum i bäsera. - Deg av malt, salt, jäst och mjöl gavs åt korna lussemorgon. - Då man gav kreaturen lussebeten, sade man: "Ät väl, trivs väl! Få mäg i bena, kött på reva, det är luss-otta i dag!"

16. Har man haft upptåg för sig på kvällen eller natten före Luciadagen? Har man firat lussekväll (på kvällen den 12 dec.)? Ha utklädda personer (lussefassen, lussegubbar) då gått omkring och haft

ofog för sig eller man har haft mera ordnade uppträdanden på kvällen eller natten? Har man vakat Lussenatt. Har man lagt an på ljus eller annan illumination vid denna vaka? Känner man till uttryck som leva lusse och vad förstås därmed? Har man gjort figurer av halm, målat papper etc.? Vad ha dessa figurer kallats? Vad har man gjort med dem? Har en Lussebrud eller ett brudpar uppträtt under Lussekvällen eller Lussenatten och ej blott på själva Lusseottan? Se för övrigt nedan om uppvaktningen vid Lusseottan.

17. Har man risat varandra på lussenatten eller på lussemorgon? **Beskriv** denna sed utförligt. Ex.: Gårdbons piga kom in te vårt med ena stång, ett ris, i näven och lyfte på täcket och skulle risat vårn dräng. (1850-talet.)

18. Uppstigningen på Lucia-morgonen. Hur dags skulle man stiga upp? Kappades man att komma först upp? Vad kallades den som kom sist upp? Den som först kom upp? Ex.: Lussilusa, den som kom sist upp lussidagen, blev försenad hela året. - Den som kom sist upp blev Lusen och blev sist gift. - Loppa kallades den som först kom upp i lussiottan. - Komma i luse-kista. - Lussegris.

19. Vad arbete skulle utföras innan man fick något till livs Lucia-morgonen? Vilka arbeten skulle utföras just i Lusse-ottan? Skulle man tröska före Lussebeten eller skulle man tröska mellan Lussefrukostarna (se nedan)? Ex.: På lussotta skulle de lökta tröska. Om det inte var mer än tre nekar eller så, skulle de gömma dem till lusse och tröska dem då. - Har ottetröskningen, som kunde vara fram mot jul, tagit sin början på Lusseottan?

Skulle man äta särskilt mycket vid lusse? Varför?

Har man talat om sju eller tre frukostar på lussemorgonen? Ex.: Vid lusse skall man äta sju frukostar före dager.

20. Har man gjort i ordning särskild förplägnad av mat och dryck för lussekvällen, lussenatten, lusseottan, lussedagen? Vad mat och dryck behövdes. Vad skall förstås med benämningar som lusseost och lussebrännvin? Hade man bakat särskilt bröd till lusse (lussebak)? Beskriv de brödsorter, som man då skulle bjuda på? Gör en teckning visande formen på lussekatterna, lussekrullerna, lusseringar, lussegubbar, dyvelkattor.

Vilka tillredelser har i övrigt förekommit? Har man brett halm på golvet? Hur länge fick denna halm ligga kvar? Har man gjort i ordning ljus till Lucia? Skulle skollärarn ha ljus vid Lucia? (Om skolbruk i övrigt se nedan!)

21. Beskriv utförligt lusseottans välfägnad och festligheter. Vad har menats med Lucia-biten (lussebiten)? Varav bestod denna förplägnad av mat och dryck. Har dopp i gryta förekommit, har man ätit fläsk, revbensspjäll, grisfötter, stekt fläsk, lutfisk vid lusseottan eller längre fram på dagen? Vem kom med lussebiten? När? Skulle lussebiten intagas på sängen? Skulle man sova på nytt och till långt fram på dagen? Varför? Berätta utförligt om denna sed, sådan den tedde sig i äldsta tillgängliga tradition. Sök även med exempel belysa sedens

förändringar under senare tider. Beskriv de lussande, d.v.s. de lussesällskap, som drogo omkring, med lussebrud, lussetärnor, lussegubbar, etc. Uppteckna, om möjligt med melodi, de sånger som sjöngos! Varifrån sade de sig ha kommit? Vilka namn hade de antagit? Ex.: Lussebeten med tillbehör gjorde matmodern i ordning på kvällen. Anrättningen förtärdes på sängen. Detta kallades att lussa, varefter sömnen återtogs. - Lussebeten bestod av tillagade smörgåsar, rullesylta, korv, en sup. Detta var själva lussebeten. Vidare kaffe med lussebröd samt en gök eller två. - Vid tvåtiden på lusseottan gingo några (av döttrarna eller pigorna) upp och smeto sig ut i köket. Om en liten stund inträda två stycken utklädda töser, vanligen vitklädda, med färgade livstücken, och hon som skall vara Lucia, har därjämte en krans av kröseris med två eller tre brinnande ljus uti. Och de sjunga, just inkomna och stående vid dörren kanske någon utav följande lussevisor:

Se go morgon i huset
både herre och fru,
nu kommer lusse bru!
Hon närmast till sängen sig nalkas ---

Lusse i huset, så många I är,
både gamla och unga, som jorden nu bär -----

De bjuda sedan på lussebeten, först far och mor och sedan de övriga i stugan. - En eller flera av husets kvinnfolk kom in i stugan vid tvåtiden och bjöd på lussebeten. Hon som skulle vara Lucia, hade en krona utav råghalm med tre eller fyra ljus uti på huvudet. På fötterna hade de skor utav halm, särskilt för ändamålet tillverkade. Annars ingen utklädsel (Fristad på 1860-talet). - Vi gick omkring en fyra fem flickor och sjöng i gårdarne. Vi var vitklädda och buro en krona med fyra ljus i. Då kom folket upp och ställde fram mat: lussibit. De kunde t.o.m. ha ställt fram kvällen förut. Jag var med och sjöng en gång. Vi sjöng följande visa:

Gode morgon, gode morgon, både kvinnor och män
I dag är det Lussi, som vi fira än.

Enligt fleras berättelser brukade man för omkring 70 à 80 år sedan (upptecknat 1922) i Eda om lusse utkläda sig till lussegubbar. De togo en vit skjorta utanpå de andra kläderna, så virades ett tämligen brett halmbälte om midjan. Somliga trodde sig ock minnas, att de brukade ha halm på benen samt flätade halmskor på fötterna. Så gingo de ur den ena stugan och i den andra och fingo lussesup å lusselimpa.

Sök att uppspåra även de allra äldsta vittnesbörd om ifrågavarande seder och traditioner. Även om de endast innebära antydningar ha de sitt värde blott de härstamma från fullt trovärdiga sagesmän. Ex.: När jag tjänte dräng hos N.G. i F., brukade de där att klä sig i halm om lusse (omkr. 80 år sedan). Sedan dansade de se länge dä fanns e halmpipe igen på dom. Det var både unga och gamla, kvinnfolk och karlar.

22. Har Lucia-firande ägt rum i bygdens folkskolor? När och i vilken form upptogs bruket i skolan? Ex.: När jag gick i skolan, firade vi skolbarn Lucia. Någon annan Luciafirning har jag icke varit med på. Vi började skolan kl. 5 Lucia-dagen. Det var skamligt att komma för sent. Då ropade de Lusse åt oss. Den som kom sist, fick heta Lusse hela dan. Den dagen skulle vi ha ljus med oss. De klädde ut sig. Några kom i skolan vitklädda med en krans med ljus i.

23. Har skolornas hösttermin förr slutat vid Lucia? Finnas några minnen av att djäknarna då (såsom Lussi-gossar) drogo ut på sin socknegång?

24. Har i enskilda familjer Lucia-bruk förekommit, som uppfattats som endast tillhörande familjen? Ex.: Farmor kom in på Lussimorgon med en massäck och klädd i en omvänd skinnpäls och en omvänd skinnkjol. Hon tog av det som var på bordet "så att lussi ej skulle bli utan". Mor hade bakat "lussibullar", "ifall att lussi kommer, skall hon väl ha en bit". Detta gjorde hon bara för oss. Det var inte allmänt bruk.

25. Har prästerskapet eller religiösa sammanslutningar arbetat emot Lucia-firandets överdrifter i gycklande upptåg och dryckjom? Eller fördömt varje slag av Lucia-firande? Har man på religiöst håll vårdat sig om Lucia-firandet och sökt göra det värdigare till formen?